

Продуктивността на българската икономика през периода 2000-2014 г.: сравнителна оценка

Диана Генкова*

Резюме: В статията продуктивността на българската икономика е подложена на изследване през разпределението на съвкупния резултат по направления на използването. Чрез този подход, от формална гледна точка, продуктивността на макроикономиката се мери чрез промяната в дела на текущото производствено потребление в брутната продукция, а не чрез интензивността при използването на някой от двата първични производствени фактора – труд или капитал. Включвайки в съотношението и другите основни направления на използването, получаваме оценка за продуктивността на макросистемата от концептуална гледна точка. Промяната в пропорциите на основните направления на използването на съвкупния продукт е показателна за измененията в капацитета на националната икономика да обслужва целевите вътрешни потребности, за които стои развитието на потенциалите на основните производствени фактори (труд и капитал) на територията на страната.

Отправен за анализа е реалният аспект на икономическия оборот, в основата на който стои първичният за стопан-

ската дейност ефект – продуктите, а не доходът.

Ключови думи: национално стопанство, икономическа продуктивност, брутната продукция, направления на използване на продуктите, типове обществени потребности, сравнителен анализ.

JEL: C1, E2, O5.

1. Въведение

В условията на глобализация на социално-икономическия живот, въпросът за потенциала на националното стопанство запазва своята тежест, тъй като икономическите възможности и качеството на живота продължават пряко да зависят от състоянието на тази макроикономическа система.

В предлаганата статия ще представим резултати от проучване върху развитието на потенциала на българската икономика в периода 2000-2014 г. Изследваният период съвпада с времето на усилена подготовка за членство в ЕС, приемането и първите осем години от участието на България в интеграционната общност. Свързва се с дълбоки преобразувания в българското общество и икономика, голяма част от които са предизвикани от политическия процес и подпомогнати с външен за националното стопанство финансов ресурс. За нашето проучване, обаче,

* Диана Генкова е доктор по икономика, главен асистент в катедра „Маркетинг и стратегическо планиране“ на УНСС.

Икономическо развитие

интерес представляват икономическите процеси и настъпилите изменения в параметрите на стопанската среда на страната. Причините и факторите от друго естество, повлияли тези изменения, не са непосредствено обект на изследване.

Основен показател за измерване на икономическите резултати на макро ниво е БВП. Респективно, промяната в резултатността на макросистемата се мери с темповете на изменение на реалния БВП. Показателят е разработен в рамките на цялостна концепция за измерване на полезния резултат на изхода на икономиката (SNA'1968; SNA'93; SNA'2008). В съответствие с тази концепция са конструирани редица производни индикатори. В последно време приложението на БВП за оценяване на качествено равнище на социално-икономическите процеси в пределите на по-крупни формации среща все по-остра критика в теоретичния анализ, както и в редица разработки за приложни цели. Сред критиците са, например, Дж. Стийглиц, А. Сен и Фитуси (Stiglitz, Sen and Fitoussi, 2009), В. Петров (Петров и кол., 2007), Т. Тодоров (2008), Р. Колева (2016) и много други.

Използваният от нас подход не отрича БВП като показател, нито неговите аналитични възможности за оценка на потенциала на националното стопанство. Напротив! Ние обаче възприемаме по-различна гледна точка към икономическите резултати, от които измерваните с показателя БВП представляват само част. Съсредоточаването на вниманието върху отделни резултати – дори и да са тези на изхода на икономиката – отдава приоритет на статиката. За разлика от това, насочването на изследователския кръгосор към съотношението между основните направления на използване на съвкупния резултат извежда на преден план динамиката. В случая, визирана през съотношението между основните типове

обществени потребности, които се обслужват при функционирането на националната икономика.

Проблемите пред развитието на икономиката и обществото на съвременния етап очертават все по-остра необходимост от преосмисляне на наложилата се представа за стопанската дейност и ролята ѝ в обществения механизъм, за икономическата продуктивност и механизмите на икономическото управление. В частност, концепцията за устойчивостта повдига въпроси, които не намират адекватни решения през традиционните методи и критерии на стопанското управление, в т.ч. през ортодоксалната концепция за икономическата продуктивност и разработените на тази база методики за нейното измерване (Шнайгер, 1996; Манов 2001а; Леенер и кол., 2002; Вайцекер, 2018). За адекватното решаване на проблемите пред устойчивостта специално място има националното стопанство като отправна точка за регулиране на социално-икономическите процеси. Ще е необходимо, обаче, преосмисляне на ролята на националното стопанство, но и на прилаганите на това ниво управленски механизми.

Дори при условията на глобализация и регионализация националното стопанство остава „главният отговорен“ за обществения прогрес. Възможностите на едно общество да набавя публични блага за индивидуално и колективно потребление в основната си част се определят от капацитета на националното стопанство. Става въпрос за осигуряването на услуги в десет области, идентифицирани през основните функции на публичния сектор (Government Finance Statistics Manual 2001, р. 75.). Освен от склонността на конкретното общество да заделя част от новосъздавания си доход в публичния бюджет, мащабите и качеството на услугите на публичния сектор непосредстве-

но зависят и от достигнатия икономически стандарт в страната.

Тук е мястото да обърнем внимание на проблем по повод употребата на термина „национално стопанство“. Макар и широко популярен в практиката и научните разработки в страните с пазарната икономика, в България терминът много често некоректно бива асоцииран с централно управляваната икономика. В действителност, обаче, определението „национално“ не съдържа препратка към формата на собствеността върху производствените фактори, нито към националността на икономическите субекти (собственици на производствените фактори), а към територията на автономна държава, в която се извършват икономическите дейности и операции.

2. Методологическа база и методическо изпълнение

Продуктивността на икономиката непосредствено се свързва с резултатите (полезните ефекти) от нейното функциониране. Тук, за да я измерим, няма да съпоставяме нито резултати с използвани първични фактори, нито фактическия с потенциалния аутпут – каквито методики са разработени и се прилагат в рамките на традиционния подход. Заставайки на макро ниво, ние ще изходим от съвкупния резултат на националното стопанство, измерван с показателя брутна продукция (БП). За да оценим продуктивността на макросистемата, ще проследим разпределението на съвкупния продукт по основни направления на използването: междинно потребление, натрупване (инвестиции), крайно потребление и износ. На тази база ще измерим продуктивността от две гледни точки – формална и концептуална.

Формалната се постига чрез оценката за дела на междинното потребление в съвкупния продукт – образно предста-

вено, разходите в единица резултат на макросистемата, докато концептуалната гледна точка се постига чрез оценката за пропорцията, в която основните направления на използването биват представени в БП на националното стопанство. Особено показателна е посоката на промяната и в двете съотношения, тъй като очертава промяната на възможностите за развитие на потенциалите на първичните фактори (труд и капитал) на територията на страната. В крайна сметка, за четирите основни направления на използването на продуктите стоят четири типа обществени потребности, всеки от които е с различен принос за гарантиране на икономическите интереси на едно общество (Матеев, 1967; Манов, 2001б; Балева и Иванов, 2003). Реализирането на дългосрочния икономически интерес на конкретно общество минава през разширяването на възможностите за крайно потребление и капиталобразуване от резултатите на националното стопанство. Това ни дава основание да подложим на анализ потенциала на българската икономика през промяната в съотношението между основните направления на използването. С други думи, оценяваме как за определен период се е изменил капацитетът ѝ да обслужва „целевите“ национални потребности.

Отправен за анализа е реалният аспект на икономическия оборот, в основата на който стоят продуктите (икономическите блага), а не доходът. Методологията се основава на системния подход и системния структурен анализ, чрез които икономиката се описва в кибернетичен смисъл (Leontief, 1966; Матеев, 1983; Miller and Blair, 2009). Този аспект е формализиран в междуотрасловия баланс, познат и като симетрична „инпут-аутпут“ таблица. Емпиричният анализ се базира на статистически данни, обработени по въпросната таблица. Използвани са данните от

Икономическо развитие

World Input-Output Database'2016. Годините, за които са обработени и публикувани националните симетрични „инпут-аут-пут“ таблици, определяха периода на изследването.

Изследователската методика включва сравнителен анализ, чрез който България е съпоставена с 24 страни от Европа, всички без Норвегия – членове на ЕС през изследвания период. *Обект* на проучване е структурата на използване на БП на националните стопанства на 25-те страни по основните направления. *Предмет* на изследване е потенциалът на икономиката на България, оценяван през промяната в дела на междинното потребление и възможностите за обслужване на целевите национални потребности. *Целта* е да разкрием доколко икономическата динамика в страната от периода 2000-2014 г., повлияна от фактори от различно естество – сред тях политическите промени и присъединяването на страната към ЕС, формирането на нова институционална среда, технологични изменения, промени във външоикономическата ориентация и мястото на страната на регионалния и световните пазари – е способствала за реализиране на мисията на икономиката в обществото.

Параметрите на обществената среда в много висока степен зависят от способностите на конкретно общество да изработва и прилага механизми, които да улесняват и насърчават рационализацията при използването на ресурсите. Само разширяваща се икономическа дейност, която минимизира разходите по постигането на единица цел, може да гарантира дългосрочния икономически интерес на самата единица, в случая на националната икономика. Заставайки на по-високото структурно ниво (спрямо фирмата), направленията на реализиране на съвкупния продукт имат качествена определеност, която е важна не толкова за самата про-

изводствена единица (макроикономиката), колкото за обществото. От теорията на макроикономическия оборот е добре известно, че четирите основни направления на използване на БП стоят в основата на четирите икономически операции. Това е от техническа гледна точка. По същество, обаче, зад всяка операция стои специфичен тип обществени потребности и всеки от тях има различно отношение към социално-икономическото развитие на страната. Междинното потребление (МП) се свързва с функционирането на икономиката – без текущо производствено потребление няма нови блага. Но ако във времето расте делът на междинното потребление в съвкупния продукт, то това ще означава, че от резултата, който създава, икономиката задържа все по-голяма част за себе си – т.е. работи самоцелно.

Зад натрупването (инвестициите) стои развитието на потенциала на фактора капитал на територията на страната. Зад крайното потребление (КП) стои удовлетворяването на човешките потребности (индивидуални и колективни), а следователно – развитието на човешкия фактор. Износът е каналът за свързване на вътрешните производства с международните пазари. За социално-икономическите процеси в страната това направление, заедно с насрещния внос, е в ролята на коректив, чрез който векторът на вътрешното производство се приспособява към вектора на вътрешното търсене на инвестиционните и потребителските пазари (Манов, 2001б; Балева и Иванов, 2003).

Макар функционалната зависимост между четирите направления да е добре известна, струва си да посочим най-важните моменти в нея. От гл. т. на функциите на икономиката в обществото, МП и износът обслужват „ресурсни“ потребности, докато крайното потребление и инвестициите – „целови“ потребности (Манов,

20016, 163-165, 447-451; Балева и Иванов, 2003, с.157-159). МП изразява текущите производствени условия в страната, докато износьт, заедно с насрещния внос, са канал за маневриране, по който вътрешните икономически възможности може да бъдат разширявани в оперативен, но и в стратегически порядък – в зависимост от прилаганите механизми за регулиране на стопанската дейност в страната, в отговор на изменящите се условия.

3. Резултатите от емпиричния анализ

През периода 2000-2014 г. икономиката на България е изместила фокуса си по отношение на четирите типа потребности, ориентирайки се в по-висока степен към текущото производствено потребление и външните пазари. Увеличили са се дяловете на МП и на износа за сметка на дела на вътрешното крайно използване (включващо КП и вътрешните инвестиции). Изменения в структурата на използването на съвкупния продукт са настъпили в националните стопанства на всички изследвани

страни, с които България е съпоставяна, но не и неочаквано, те са с различни интензитет и посока.

3.1. Мащаби на структурната промяна

Що се касае за размера, промяната в оценяваната структура на ниво „изследвана съвкупност“ е относително малка (от едва 2,9%), мерено с интегралния коефициент на структурни промени /ИКСП/ (Гатев, 1995). България обаче е сред страните, отбелязали най-големи изменения. Разпределението на страните по стойност на ИКСП, измерващ разликата между структурата на БП в 2000 г. и в 2014 г., е умерено неравномерно, очертаващо се като отрицателно асиметрично. Повечето страни регистрират по-голяма структурна промяна спрямо средната за съвкупността, получена като претеглена величина. Струпването на страни около средната на коефициента е по-малко. От своя страна, показателите за асиметрия и ексцес потвърждават, че разпределението е умерено асиметрично; съответно, коефициентът на асиметрия, мерен с

Таблица 1. Показатели за разсейването по размер на структурната промяна при използването на БП

Средна за съвкупността (X average)	0,0293	
Медиана (Me)	0,0614	
Мода (Mo)	0,0635	
σ	0,0492	
δ	0,0390	
σ^2	0,0024	
Вариационен коефициент V %	168,1	
Абсолютен показател за асиметрия (As)	-0,0342	отрицателна асиметрия
Коефициент за асиметрия на Пирсън (Kas)	-0,69	отрицателно, умерено асиметрично разпределение
Ексцес (E)	2,4114804	отрицателен ексцес (E<3)

Забележка: Собствени изчисления по данните от националните таблици „инпут-аутпут“, WIOD'2016

Икономическо развитие

коэффициента на Пирсън, е -0,69; эксцесът е със стойност от 2,41 и се очертава като тъл. Това личи от стойностите на показателите за разсейването и разпределението, представени в таблица 1. Отрицателният эксцес дава основание да се приеме, че за наблюдаваната съвкупност от страни размерът на промяната в структурата на използването на БП е повлиян значимо от индивидуални, специфични фактори по страни, извън систематично действащите. Стандартното отклонение е от порядъка на 0,0492, при размах на вариацията от 0,13. Следователно, можем да заключим, че структурната промяна в използването на БП на българската икономика в значителна степен е повлияна от специфични за страна-та фактори.

По размер на структурната промяна се обособяват три групи страни, като България попада в тази с най-големите

изменения, регистрирани през периода. Тук попадат 6 страни – Люксембург, Норвегия, Литва, Полша и Чехия. Промяната варира в интервала (0,093 – 0,135). Втората група се формира от 9 страни: Германия, Финландия, Австрия, Нидерландия, Португалия – от относително по-богатите, и Словения, Словакия, Унгария и Румъния – от икономически по-слабите. Промяната варира в интервала (0,05 – 0,092). В третата група попадат страните, регистрирали незначителна промяна, пог 5% по стойност на ИКСП (вариращ между 0,005 и 0,049). Тук са главно големи икономики – Великобритания, Франция, Италия и Испания, но също и страни, чийто икономически стандарт се е утвърдил като висок – Швеция, Белгия, Дания, Ирландия. В групата попадат и две страни с по-нисък икономически потенциал – Естония и Гърция. В този интервал е и изчислената средна за коефициента (0,0293).

Таблица 2. Оценка на връзката между темпа на растежа и промяната в структурата на използване на БП на икономиките на 25-те наблюдавани страни за периода 2000-2014 г.

Коефициент на извадкова корелация на Пирсън	0,603085074	p	v	H1
t-наблюдавана	3,626			
t-статистика при 23 степени на свобода и риск за грешка от 1% ($\alpha=0,01$)	2,8073	0,995	23	H1:{Rxy не е 0}
H0 не се отхвърля, ако $t набл. < t(brk.p.)$	отхвърля се			
t-статистика при 23 степени на свобода и риск за грешка от 1% ($\alpha=0,01$)	2,4999	0,99	23	H1:{Rxy > 0}
H0 не се отхвърля, ако $t набл < t(brk.p.)$	отхвърля се			
t-статистика при 23 степени на свобода и риск за грешка 5% ($\alpha=0,05$)	2,0687	0,975	23	H1:{Rxy не е 0}
H0 не се отхвърля, ако $t набл. < t(brk.p.)$	отхвърля се			
t-статистика при 23 степени на свобода и риск за грешка 5% ($\alpha=0,05$)	1,7139	0,95	23	H1:{Rxy > 0}
H0 не се отхвърля, ако $tнабл.< t(brk.p.)$	отхвърля се			

Забележка: Собствена разработка. Структурната промяна е мерена с ИКСП. За темпа на растежа са ползвани данните на Департамента по статистика на ООН.

Обликът на трите групи е сравнително разнообразен от гл. т. нивото на икономическия стандарт на страните. По-голяма структурна промяна са регистрирали както богати, така и икономически по-слаби страни; на другия край е идентично – по-малка промяна се наблюдава както при богати, така и при икономически по-слаби страни.

Потърсихме да оценим връзката между структурната промяна и темпа на икономическия растеж. Последният теоретически попада сред общите, систематично действащи фактори на структурата на използването на БП. Проверката за статистическа значимост за периода 2000-2014 г. показва наличие на относително силна, статистически значима зависимост (вж. таблица 2). С риск за грешка от 1% може да твърдим, че между темпа на растежа и промяната в структурата на използване на БП на наблюдаваните икономики в периода 2000-2014 г. е съществувала силна положителна корелация; т.е. по-високите темпове на растежа са съдействали за по-голяма структурна промяна в БП.

Следва логичният въпрос: след като България е регистрирала една от най-големите промени в структурата на използването на БП, което във висока степен се е дължало на специфични за страната фактори, но тази структурна промяна значимо корелира и с темпа на икономическия растеж – който за България в периода 2002-2008 г. е между 4 и 6,6% на годишна база (Генкова, 2013) – каква структура на използването се е формирала и какви предпоставки за обслужване на обществените потребности от национален произход са създадени?

3.2. Посоката на структурната промяна и съотношението между „целевите“ и „ресурсните“ потребности

Анализирайки разсейването между страните по коментираната структура

на националните икономики, се очертаха няколко групи. Посоката на структурни изменения през изследвания период очертава по категоричен начин понижаване на продуктивността на българската икономика, но таква изменение се регистрира и за наблюдаваната съвкупност. Крайният ефект от икономическата динамика в 25-те страни от съвкупността за периода 2000-2014 г. се изразява в увеличаване на „триенето“ в икономиката, проява на което е нарасналият дял на междинното потребление в съвкупния продукт на макроикономическата система.

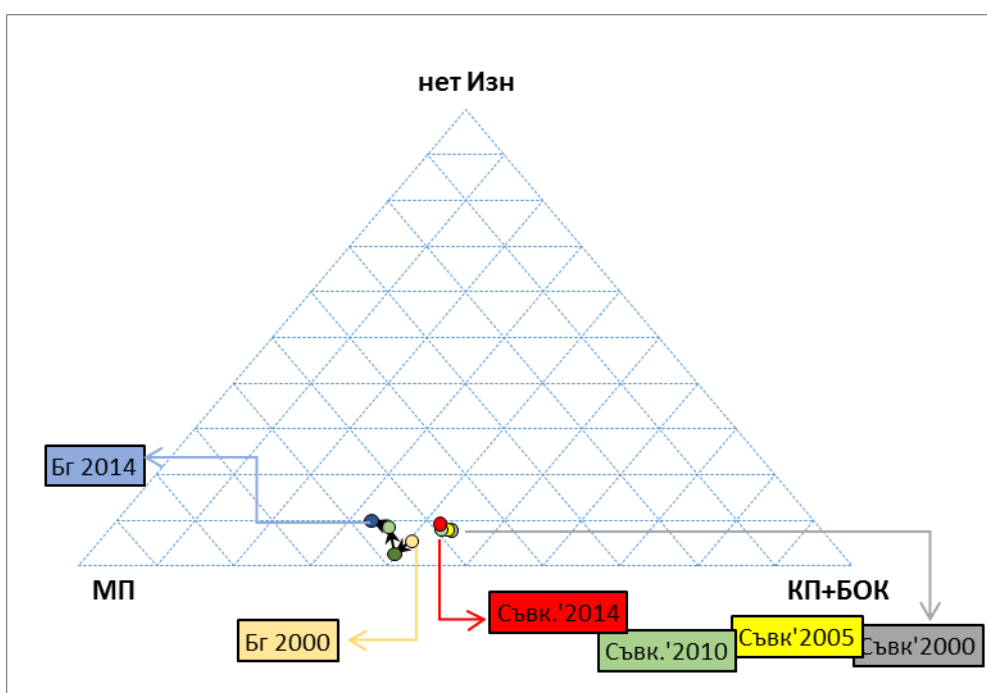
За да идентифицираме посоката на структурната промяна, използвахме специален графичен модел, който позволява да се опише с точност 3-мерна структура. Принципният модел на графиката е конструиран от Г. Киранчев за целите на по-широко изследване. Резултатите, които представяме в настоящата статия, са получени като част от въпросното изследване. За да се изрази структурата на използването на БП в триелементна номенклатура, КП и капиталобразуването са обединени в едно общо направление – вътрешно крайно използване (КИ).

Един първи вариант на приспособения модел е показан на фигура 1, която описва пътя на структурната промяна за България и за изследваната съвкупност. Какви са предимствата на самия модел? Тримерната структура на БП е описана в равностранен триъгълник. Всеки от върховете представлява отделно направление на използването, сумарно представяйки 100-те процента на изследвана структура. Примерна структура се нанася като точка върху площта на триъгълника. Пространствената близост до всеки от върховете изразява големината на относителните дялове на съответните компоненти. Приближаването към конкретен връх отмерва увеличаване на дела на направлението, представявано от същия; съответно,

Икономическо развитие

намалява се дялът на компонента, спрямо който връх се регистрира отдалечаване. На фигурата левият връх описва МП, десният – вътрешното КИ, а издигнатият – износа. По този начин, движение нагоре и надясно е израз на повишение на продуктивността на икономиката, а наляво и надолу – обратното, на понижение. Между двете противоположни посоки съществуват междинни варианти.

Преместванията на България и съвкупността по картата на разпределението на БП са показателни за увеличаване на дела на МП както за българската икономика, така и за икономиката на ниво „свкупност“. Паралелно с това се е увеличил и дялът на износа, макар и по-слабо. Увеличението в двата компонента логично е за сметка на по-грастично намаление при дела на вътрешното крайно използване.

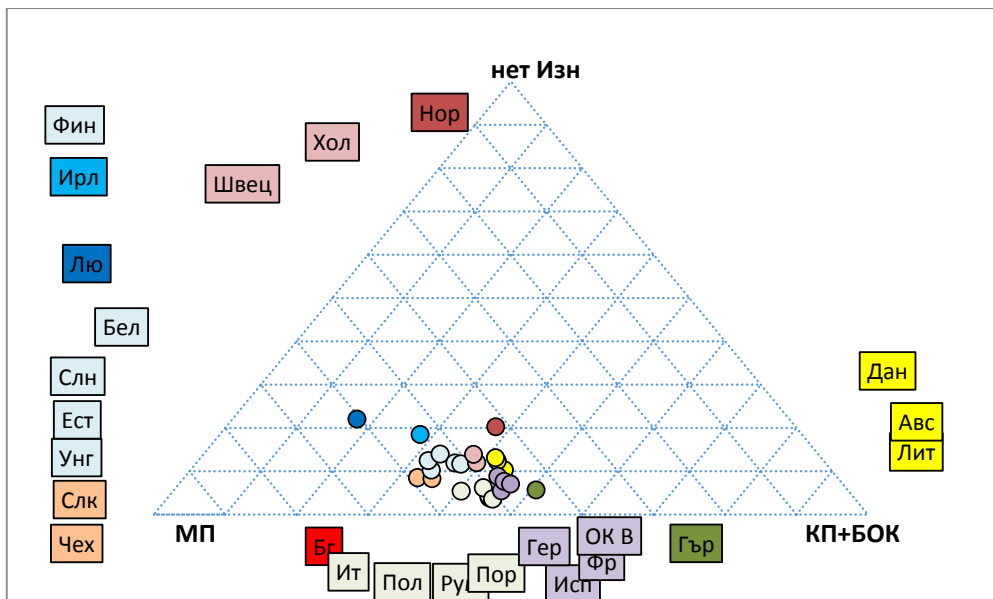

Фигура 1. Посока на структурната промяна за България и съвкупността между 2000 г. и 2014 г.

Забележка: Графиката е собствена разработка, по модел на Г. Киранчев (2017)

На фигура 1 ясно се очертава посоката на придвижване на структурата на използването на БП за икономиката на България между 2000 и 2014 г. Тя е наляво, а през отделни подпериоди – и надолу, въпреки че сумарният ефект за целия период е наляво и нагоре. Структурната промяна за съвкупността е в сходна посока, макар изминатото разстояние да е видимо по-малко.

За България негативният ефект в структурната промяна е по-силно изразен. Дялът на МП е бил по-висок от средния за съвкупността още в началото на периода, а с течение на времето е нараснал с по-бързи темпове – съответно, от 54,25 на 57,16% при дял за съвкупността от 47,89%, нараснал до 48,69%. За България първоначално дялът на износа е под средния, но

Фигура 2. Разпределение на страните по структура на използване на БП в 2000 г.

Забележка: Собствена разработка

също расте с по-високи темпове и в края на периода вече е над средната стойност, изменяйки се от 5,41 на 9,97%. Делът на вътрешното КИ е под средната стойност за съвкупността, като, понижавайки се през периода от 40,34 на 32,88%, допълнително се отдалечава в негативна посока.

България е напуснала ареала (малкия равностранен триъгълник от картата на разпределението), който е населявала към началото. Националната икономика е отбелязала осезаемо понижение на общата си продуктивност въпреки сигналите за преориентиране на вътрешните производства към външни пазари и потребности. Това може да се проследи на следващите две диаграми – фигура 2 и фигура 3. На тях е представено разпределението на страните от изследваната съвкупност по структура на БП – съответно, в началната и в крайната година на периода.

Както е видно от фигурите, през из-

следвания период страните се разполагат върху ограничен ареал от картата, съсредоточавайки се главно в шестоъгълника, очертан от 4-и и 6-и децили на МП, 3-и и 5-и децили на КИ и от 0-вия и 3-ия децили на износа. С напредване на времето разсеиването се повишава, като някои страни трайно напускат този ареал. Например, Чехия и Словакия се приближават към върховете на МП и износа, следвайки Ирландия и Люксембург. За разлика от тях, Гърция и Норвегия се прибират в ареала.

Шестте равностранни триъгълника, формиращи фигурата на гъсто населената зона, описват различни типове структура на БП (като съотношението между типовете обществени потребности). Относително по-благоприятни са структурите, попадащи в зоната на по-ниските нива на МП, между 4-ия и 5-ия децили. Трите малки триъгълника на това ниво се различават главно по съотношение-

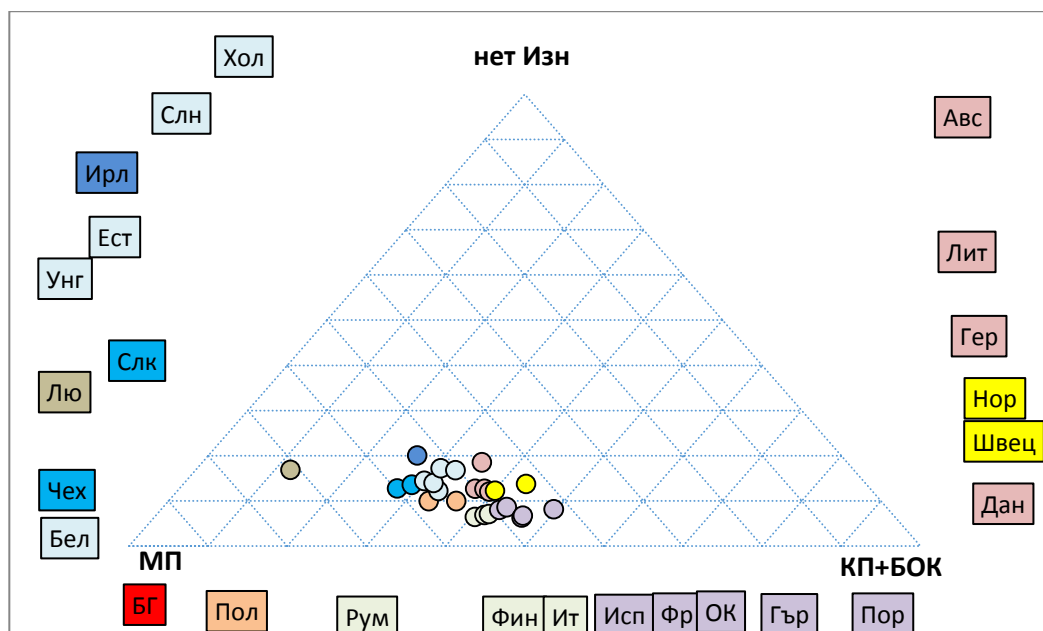
Икономическо развитие

по между вътрешното КИ и външните потребности. Следователно, в тези три зони се разполагат относително по-продуктивните икономики. Структурата на използване на БП, описана от другите три равностранни триъгълника на коментирания шестоъгълник, е относително по-неблагоприятна, тъй като съответства на по-високи нива на МП, разположени между 5-и и 6-и децили. Структурите, попадащи в тези три зони, са показателни за по-ниско продуктивни икономики. Диференциращо и за тези три типа структури отново е съотношението между вътрешните крайни обществени потребности и външните. От тях двете, разположени под линията на 1-вия децил на износа, се очертават като най-неблагоприятни и спрямо продуктивността, и спрямо съотношението между типовете удовлетворявани обществени потребности.

Въпреки регистрираната динамика и преместване в друга зона, през целия из-

следван период България остава в двете зони от гъсто населения ареал, съответстващи на най-неблагоприятна структура на използването на БП.

Общият ефект за България от структурните промени в БП: утвърждаване на националната икономика като една от най-ниско продуктивните, с висок дял на МП в използването на БП. През 2000 г. с по-висок дял са били пет икономики – Люксембург, Словакия, Чехия, Унгария и Естония. Към 2014 г. с по-висок дял са само три – Люксембург, Чехия и Словакия. Трябва да подчертаем, че за периода средната на дела на МП се е увеличила, но е настъпило известно намаляване на разсейването в съвкупността, като вариационният коефициент се понижава от 8,15% в началната година на 7,8% в последната. Асиметрията е отрицателна (лява) и в четирите контролни години 2000, 2005, 2010 и 2014 г.; т.е. повечето страни са имали по-висок дял на МП от средния за съвкупност-

Фигура 3. Разпределение на страните по структура на използване на БП в 2014 г.

Забележка: Собствена разработка

та. Най-голяма е асиметрията през 2010 г. (абсолютен показател за асиметрия -3,79 и коефициент за асиметрия на Пирсън със стойност от -1,192), а най-малка е била през 2014 г. (абсолютен показател -2,08 и коефициент на асиметрия -0,687).

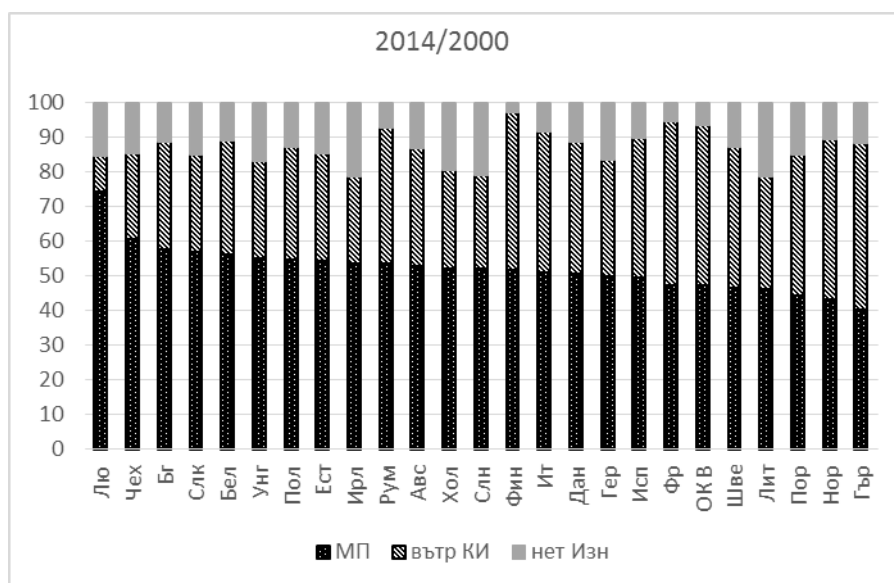
По отношение на износа, тук представен от разликата между общо изнесената и внесена за МП продукция (нетен износ), България е сред страните, повишили дела на този компонент. Но както вече коментирахме, това се е случило на фона на увеличено „триене“ в макросистемата. В края на периода България е с един от най-ниските дялове на компонента сред страните с по-малки по мащаб икономики, особено сред източноевропейските – погледнато по 10-процентовата линия, на ниво, близко до това на големите икономики като Испания, Франция, Великобритания, Италия. Други от източноевропейските страни, които остават на това ниво, са Полша и Румъния. Така позицията на българската икономика в международен план остава крехка въпреки посоката на структурните промени в използването на БП и повишената експортна ориентация. Една от вероятните причини за това е неблагоприятна външотърговска специализация на вътрешните производства, поради което повишеният външотърговски обмен не успял да индуцира повишаване на интегралната продуктивност на икономиката. Последната е важен фактор на конкурентоспособността (Портър, 2004; Банкова, 2017), при това не само за макросистемата, но и за отделните производства в нея (Манов, 20016).

Общият фон на промените при нетния износ е последователно и трайно повишаване на средната за дела от 8,59% на 9,88%, но расте и разсейването – по-осезаемо до 2010 г. Асиметрията е била отрицателна, по-силно изразена е била през първите два подпериода. Повечето страни са имали дял с по-висока стойност от

средната. Коефициентът на асиметрия говори за умерена към голяма (за 2010 г.) и като цяло повишаваща се през периода асиметрия.

На фона на коментираните вече промени в първите два компонента на БП откъм използването логичният ефект за България по отношение на третия – вътрешното КИ, е понижение. Но от източноевропейските страни единствено Румъния, Полша и Литва остават с по-висок дял на компонента. Трябва да припомним, обаче, че България се „конкурира“ с Румъния за последното място в ЕС по БВП на ч. н., както и за последното място по БП на ч. н. в тук наблюдаваната съвкупност. С други думи, едва ли можем да очакваме, че с по-малък и понижаващ се през изследвания период дял на вътрешното КИ България ще е отбелязала съществена промяна във възможностите за крайно потребление и капиталобразуване. Какъв е моделът на богатите страни? Не само големите, но и тези, съпоставими с България по численост на населението – като Дания, Норвегия, Швеция – запазват дела на вътрешното КИ на по-високо ниво. С други думи, техните икономики обезпечават не само по-големи обеми, но и заделят относително повече от произвежданите от тях продукти за обслужване на вътрешния жизнен стандарт и вътрешните инвестиции.

Какъв е общият фон на структурната промяна спрямо крайното използване? За разлика от МП, при този компонент средната се изменя в противоположна посока, от 43,13% в 2000 г. се понижава на 40,77% за 2014 г. Но пък разсейването в съвкупността се увеличава, като коефициентът на вариация се повишава от 12,47% на 14,98%. Във времето страните все по-силно са се диференцирали. Асиметрията е положителна и расте – по абсолютен показател от 1,59 за 2000 г. на 5,77 процентни пункта в 2014 г., т.е. от умерена през първата половина на пери-

Фигура 4. Разпределение на прираста на БП по основни направления на използването (2014/2000)

Забележка: Собствена разработка по данни от националните инпут-аутпут таблици, WIOD'2016

ода към силна през втората. Това означава, че спрямо този компонент повечето от наблюдаваните страни са имали по-нисък дял от средния за съвкупността, т.е. икономиките им в по-малка степен са работили за „целевите“ вътрешни потребности.

Струва си да отбележим, че за България така очертаната посока на структурните изменения в използването на БП се отнася за период, през който страната се присъедини към ЕС и трябваше поне частично да навакса сериозното си изоставане и по икономически, и по жизнен стандарт от средните европейски нива. Резултатите от анализа обаче категорично сочат, че повишената външно-търговска ориентация и отбелязаният, макар и скромнен, напредък спрямо нетния износ не са способствали за оптимизиране на разходите в макросистемата. Така, освен преориентацията към външни потребности, понижена продуктивност на макросистемата допълнително е огра-

ничала възможностите за обслужване на крайното потребление и инвестиционно търсене от вътрешното производство. Противно на очакванията за периода, капиталобразуването на база текущите операции е останало твърде скромно.

Допълнителни щрихи за промяната в продуктивността на макроикономиките дава анализът върху разпределението на прираста на БП по направления на използването.

3.3. Структурната промяна при прираста на брутна продукция

При 17 страни от наблюдаваната съвкупност над половината от прираста на БП между 2000 и 2014 г. е използван за МП. Това означава, че по-голямата част от всяка допълнително произведена единица продукция в тези стопанства е задржана и потребена от самата икономика; съответно, по-малката част системата е пуснала навън, за да обслужи

крайни обществени потребности и/или производствени, изявяващи се на чужда територия. Делът на МП в прираста на БП за тази група страни варира между 50,1% (Германия) и 74,5% (Люксембург). От фигура 4 е видно, че България е трета по големина на този дял, след Люксембург и Чехия. Почти 3/5 или 58% от всяка допълнителна стойностна единица продукция, произведена в българската икономика между 2000 и 2014 г., са обслужили производствени потребности, т.е. са се превърнали в разход на икономиката. За 8 от наблюдаваните страни съотношението между разходите и полезния резултат при прираста на БП е в полза на резултата.

Според анализираните параметри, икономиките на 17-те страни от първата група са работили в по-голяма степен за себе си, т.е. капацитетът им да обслужват външни (за икономиката от статична гл. т.) потребности е намалял. Делът на КИ варира между 45,16% (Финландия) и 10,27% (Люксембург). България е на 10-о място в групата, като едва 30,8% от всяка допълнителна единица продукция е насочена към обслужване на КИ и капиталобразуването. Що се отнася до нетния износ, между 21,1% (Ирландия) и 2,77% (Финландия) от всяка допълнителна единица продукция са насочени по това направление. По този компонент България е на 12-о място, отделяйки 11,23% от прираста.

При втората група по-голямата част от допълнителните единици произведена продукция в националните стопанства са обслужили външни (за икономиката от статична гл. т.) потребности, от които с по-голяма тежест са били вътрешните КИ и капиталобразуване. Тези икономики в относително по-висока степен са обслужвали „целевите“ национални потребности.

4. Изводи от практическо и теоретично естество

За България сравнително голямата структурна промяна в използването на БП, настъпила в периода 2000-2014 г., дължаща се и на положителни темпове на икономическия растеж до 2008 г., е довела до увеличаване на дела на текущите разходи в стойността на съвкупния продукт.

Увеличеният дял на нетния износ в БП е признак за повишаване на отвореността на българската икономика. Понижената обща продуктивност обаче разкрива, че экспортната ориентация на вътрешните производства не е способствала за минимизиране на разходите в макроикономически план. В този смисъл, осъщественото в периода 2000-2014 г. позициониране на вътрешните производства на международните пазари и формиралата се външнотърговска специализация на България не може да се оценяват като успешни. Повишената экспортна ориентация на фона на повишаващ се дял на междинното потребление е признак за влошени възпроизводствени способности на българската икономика, тъй като се е понижил капацитетът ѝ да обслужва вътрешните крайно потребление и капиталобразуване. На практика, етапът на усилената подготовка за членство в ЕС и първите години в интеграционната общност за България са се характеризирали с това, че все по-малка част от съвкупния продукт на националното стопанство е била насочвана към развитието на производствения потенциал и на човешкия фактор в страната.

Резултатите от емпиричното изследване позволяват да направим извод и от теоретично естество. Опровергават се две широко популярни, използвани като мантра в практиката, твърдения. Едното – това, че положителните темпове на растежа на макроикономиката задъл-

Икономическо развитие

жително са свързани с повишаване на икономическото благосъстояние на обществото. И другото – за това, че повишаването на експортната ориентация на вътрешните производства задължително води до оптимизиране на разходите в макроикономически план.

5. Заключение

В търсене да оценим продуктивността на националното стопанство през режима на икономическото функциониране, разкрихме, че в периода 2000-2014 г. – през по-голямата част от който България е регистрирала положителни темпове на растежа – в действителност, икономическият потенциал на страната се е влошил. България е формирала една от най-неблагоприятните структури на използването на съвкупния си продукт по основни направления сред 24 страни от Европа. Неблагоприятната позиция на българската икономика се затвърждава и от твърде скромните ѝ размери. В началото на периода стойностният обем на БП на човек от населението е бил на ниво под 10% спрямо средния за съвкупността, а до края на периода успява да се сближи едва на 24,5%, като остава на ниво под ¼. Със средния стойностен обем, падащ се на човек от населението, най-бързо се сближава МП (28,3% към 2014 г.), следвано от нетния износ (24,7%) и капиталобразуването от национален произход (19,8%). Най-бавно е сближаването при КП от национален произход (19,4% в 2014 г.).

Идентифицираната промяна в съотношението между основните типове обществени потребности, обслужвани от българската икономика, може да се оценява като ограничаваща възможностите за икономическо развитие на разширяваща се база – проблем, който ще се усети като воденичен камък в средносрочен към дългосрочен период. Всъщност, някои от

ефектите са видими към края на 2019 г. До подобна оценка стигат също Х. Танушев (2019, с. 57) и Г. Киранчев. По-специално, анализирайки близостта на България спрямо другите страни по 55-мерна структура на потреблението, Киранчев не прогнозира скорошно отскубване от незавидната ѝ позиция (Киранчев, 2019, с. 31-32). По икономически стандарт България е далече от богатите, но е започнала да изостава и от другите източноевропейски страни, с които има близко минало.

С използвания тук подход към икономическите постижения демонстрирахме защо за благосъстоянието на обществото са от значение не само растежът, но и ефективността, с която се постигат резултатите на изхода на икономиката (БВП), както и съотношението между основните направления на тяхното използване.

Цитирани източници:

- Балева, В., П. Иванов, 2003. Система на националните сметки. София, УИ „Стопанство“.
(Baleva, V., P. Ivanov, 2003. Sistema na natsionalnite smetki. Sofia, UI „Stopanstvo“)
- Банкова, Й., 2017. Национална конкурентоспособност. София, ИК – УНСС.
(Bankova, Y. 2017. Natsionalna konkurentosposobnost. Sofia, IK – UNSS)
- Гатеѝ, К., 1995. Въведение в статистиката. София, изд. „ЛИА“.
(Gatev, K., 1995. Vavedenie v statistikata. Sofia, izd. „LIA“)
- Генкова, Д., 2013. Фондовете на ЕС и икономическото развитие на България. Дисертация за ОНС „доктор“ от УНСС, по направление 3.8 „Икономика“.
(Genkova, D., 2013. Fondovete na ES i ikonomicheskoto razvitie na Bulgaria. Disertatsia za ONS „doktor“ ot UNSS, po napravlenie 3.8 „Ikonomika“)

Киранчев, Г., 2019. Преходът, оценен чрез измененията в неравенството при потреблението по страни. Сборник с доклади от МНК „30 години: преход, поуки, перспективи“. София, ИК – УНСС, с. 21-32.

(Kiranchev, G., 2019. Prehodat, otsenen chrez izmeneniyata v neravenstvoto pri potreblenieto po strani. Sbornik s dokladi ot MNK „30 godini: prehod, pouki, perspektivi“. Sofia, IK – UNSS, s. 21-32)

Колева, Р., 2016. БВП – измерителят обект на много критики, но без алтернатива. Investor.bg – гостъпен на адрес: <https://www.investor.bg/analizi/91/a/bvp-izmeriteliat-obekt-na-mnogo-kritiki-no-bez-alternativa-223206/> (последно посетен на 31.08.2020)

(Koleva, R., 2016. BVP – izmerityat obekt na mnogo kritiki, no bez alternativa. Investor.bg – dostapen na adres: <https://www.investor.bg/analizi/91/a/bvp-izmeriteliat-obekt-na-mnogo-kritiki-no-bez-alternativa-223206/> (posledno poseten na 31.08.2020)

Леенер, Фр. и кол., 2002. Докладът на Щайлман: хората като богатство – към една интелигентна икономика на XXI век. София, изд. къща „Нова звезда“.

(Leener, Fr. i kol., 2002. Dokladat na Shtaylman: horata kato bogatstvo – kam edna inteligentna ikonomika na XXI vek. Sofia, izd. kashta „Nova zvezda“)

Манов, В., 2001а. Уроците от българския преход. София, изд. „Сиела“.

(Manov, V., 2001a. Urosite ot balgarskia prehod. Sofia, izd. „Siela“)

Манов, В., 2001б. Прогнозиране и планиране развитието и функционирането на икономическите системи. София, УИ „Стопанство“.

(Manov, V., 2001b. Prognoziranje i planirane razvitiето i funktsioniraneeto na ikonomicheskite sistemi. Sofia, UI „Stopanstvo“)

Матеев, Е., 1967. Перспективно планиране и икономическа кибернетика. София, изд. „Наука и изкуство“.

(Mateev, E., 1967. Perspektivno planirane i ikonomicheska kibernetika. Sofia, izd. „Nauka i izkustvo“)

Матеев, Е., 1983. Системният анализ и икономическите изследвания. *Икономическа мисъл*, №10, с. 117-122.

(Mateev, E., 1983. Sistemniyat analiz i ikonomicheskite izsledvania. *Ikonomicheska misal*, №10, s. 117-122)

Петров, В., П. Ангелова, К. Славева, 2007. Жизненият стандарт на населението – статистически анализи. Свищов, изд. на СА „Д.А. Ценов“, бр. 90.

(Petrov, V., P. Angelova, K. Slaveva, 2007. Zhizneniyat standart na naselenieto – statisticheski analizi. Svishtov, izd. na SA „D.A. Tsenov“, br. 90)

Портър, М., 2004. Конкуреннтното предимство на нациите. София, изд. „Класика и стил“.

(Portar, M., 2004. Konkurentното predimstvo na natsiite. Sofia, izd. „Klasika i stil“)

Танушев, Х., 2019. България – три периода. Сборник с доклади от МНК „30 години: преход, поуки, перспективи“. София, ИК – УНСС, с. 43-62.

(Tanushev, H., 2019. Bulgaria – tri perioda. Sbornik s dokladi ot MNK „30 godini: prehod, pouki, perspektivi“. Sofia, IK – UNSS, s. 43-62)

Тодоров, Т., 2008. За някои несъвършенства на показателя БВП. *Диалог*, №4.

(Todorov, T., 2008. Za nyakoi nesavarshenstva na pokazatelya BVP. *Dialog*, №4)

Шнайдер, Б., 1996. Скандал и срам: бедност и изостаналост в края на XX век. Доклад на Римския клуб. София, УИ „Стопанство“.

(Shnayder, B., 1996. Skandal i sram: bednost i izostanalost v kraja na XX vek. Doklad na Rimskia klub. Sofia, UI „Stopanstvo“)

Government Finance Statistics Manual 2001, IMF.

Leontief, W., 1966. Input-Output Economics, NY, Oxford University Press.

Икономическо развитие

Miller, R.E. and P.D. Blair, 2009. Input-Output Analysis Foundations and Extensions, 2nd edition, Cambridge University Press.

Stiglitz, J., A. Sen, and J. Fitoussi, 2009. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.

System of National Accounts (SNA). UNSD, 1968, 1993, 2008.

Von Weizsacker, E., and A. Wijkman, 2017. Come

on! Capitalism, Short-termism, Population and Destruction of the Planet. A Report of the Club of Rome.

World Input-Output Database'2016 – достъпна на: <http://www.wiod.org/release16> (последно посетен на 11.11.2020).

(World Input-Output Database'2016 – достъпна на: <http://www.wiod.org/release16> (последно посетен на 11.11.2020))